

DOI: 10.48261/arprl222012

Serhii Kokin<https://orcid.org//0000-0002-2194-7952>

Instytut Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (Kijów, Ukraina)

OSKARŻENIE O WSPÓŁPRACĘ Z WYWIADEM POLSKIM JAKO NARZĘDZIE GPU/NKWD USRS W CZYSTKACH W ARMII SOWIECKIEJ W LATACH DWUDZIESTYCH I TRZYDZIESTYCH XX WIEKU. PRZYPADEK HENRYKA WIECZFFIŃSKIEGO I POLSKI WĄTEK SPRAWY KRYPTONIM „WIESNA”

Porażka Sowieców w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. i utrata przez nich kontroli nad częścią dawnego Imperium Rosyjskiego oznaczały upadek ich nadziei na szybki i udany eksport rewolucji proletariackiej do Europy Środkowej i Zachodniej. Tę ciężką klęskę geopolityczną przywódcy bolszewicy słusznie przypisali osobowości Józefa Piłsudskiego, przywódcy odrodzonego państwa polskiego. Na wiele lat Marszałek stał się dla nich swoistym złowrogim symbolem.

Napięcie potęgował fakt, że Piłsudski w oczach Włodzimierza Lenina, Lwa Trockiego i innych przywódców bolszewickich był jednym z nich – bojowników przeciwko reżimowi carskiemu i uczestników ruchu socjalistycznego. Ale w 1920 r. stał się przeciwnikiem i bardzo twardym orzechem do zgryzienia, na którym głosiciele idei światowej rewolucji połamali sobie zęby. Od tego czasu klisze ideologiczne „polski pan” i „biali Polacy” o negatywnej konotacji mocno zakorzeniły się w sowieckiej propagandzie.

Wszelka aktywność Józefa Piłsudskiego w polityce wewnętrznej i zagranicznej Polski w latach 1921–1935 była boleśnie odbierana przez

kierownictwo sowieckie. Nawet podpisanie polsko-sowieckiego paktu o nieagresji 25 lipca 1932 r. i jego przedłużenie 5 maja 1934 r. nie stały się wyjątkiem. Wiadomo, że sam Marszałek uważał pakt za mało wiarygodny, zdawało sobie z tego sprawę również kierownictwo sowieckie, które za życia Piłsudskiego widziało w Polsce jednego z najbardziej prawdopodobnych przeciwników przyszłej wojny w Europie.

Z tego względu walka z dziedzictwem Piłsudskiego w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej (USRS) – nie tylko w postaci utajonych resztek Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), ale także aktywnej obecności polskiej na całej Ukrainie – należała do najważniejszych zadań komunistycznych służb bezpieczeństwa w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. Określenia „piłsudczycy”, „legioniści” (byli członkowie Legionów Polskich w siłach zbrojnych Austro-Węgier), „peowiaci” (członkowie POW) stały się jednymi z najbardziej znaczących w operacyjnym słownictwie pracowników Wszechrosyjskiej Komisji Nadzwyczajnej do Walki z Kontrewolucją i Sabotażem¹ (WCzK), Zjednoczonego Państwowego Zarządu Politycznego² (OGPU), Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych³ (NKWD), a na Ukrainie pod rządami Sowietów – Wszechukraińskiej Komisji Nadzwyczajnej⁴ (WUCzK), GPU⁵ i NKWD USRS.

Na początku lat trzydziestych komunistyczne kierownictwo ZSRS ze Stalinem na czele oraz organy bezpieczeństwa państwa dosłownie demonizowały postać Józefa Piłsudskiego. Przywoływanie przez Stalina jego nazwiska w różnych ważnych dokumentach może świadczyć o urazie psychicznym czy wręcz fobii związanej z osobowością Marszałka.

Podręcznikowy stał się cytat z listu Stalina do Łazara Kaganowicza, jednego z najbliższych współpracowników, z 11 sierpnia 1932 r.: „Jeśli teraz nie zajmiemy się sytuacją na Ukrainie, możemy stracić Ukrainę. Pamiętajcie, że Piłsudski nie jest gnuśny, a jego agenci na Ukrainie są wielokrotnie silniejsi, niż Redens czy Kosior myślą”⁶. Stanisław Redens był wówczas szefem GPU USRS, a Stanisław Kosior – Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy. Stalin uważał, że nawet w samej Komunistycznej Partii Ukrainy (KPU) jest sporo „bezpośrednich

¹ Ros. ВЧК – Всероссийская Чрезвычайная Комиссия (przyp. red.).

² Ros. ОГПУ – Объединённое государственное политическое управление (przyp. red.).

³ Ros. НКВД – Народный комиссариат внутренних дел (przyp. red.).

⁴ Ros. ВУЧК – Всеукраинская Чрезвычайная Комиссия (przyp. red.).

⁵ Ros. ГПУ – Государственное политическое управление (przyp. red.).

⁶ *Сталин и Кaganович. Переписка. 1931–1936 гг.*, сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая, Москва 2001, s. 274.

agentów Piłsudskiego” i „gdy tylko sytuacja się pogorszy”, otworzą oni front przeciwko partii bolszewickiej.

Powstaje pytanie, jakie argumenty przemawiały za tą tezą? Jest oczywiste, że Stalin musiał się opierać na informacjach przekazywanych mu przez szefów OGPU o polskiej działalności antysowieckiej w ZSRS i poza nim. Pokazowe pod tym względem były liczne rozpracowania operacyjne i duże grupowe sprawy karne wszczęte przez organy OGPU w tym okresie, w taki czy inny sposób zawsze był w nich obecny „polski ślad”.

Jako przykład przytoczmy sprawę Wszeczwiązkowej Wojskowo-Oficerskiej Organizacji Kонтrewolucyjnej (sprawa „Wiesna”⁷). O genezie sprawy i jej realizacji (skazanie aresztowanych na różnego rodzaju kary więzienia) w latach 1930–1931, jej twórcach i ofiarach napisano w historiografii ukraińskiej wiele.

Pionierem w zgłębianiu tego tematu był ukraiński historyk Jarosław Tynczenko, znany badacz dziejów kadry generalskiej i oficerskiej armii Imperium Rosyjskiego i wojsk Białej Gwardii, korpusu oficerskiego Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, kadry dowódczej i politycznej Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej⁸ (RKKK). Tynczenko poświęcił przy tym wiele uwagi specjalistom wojskowym (ekspertom wojskowym) – byłym generałom i oficerom armii rosyjskiej, którzy wstąpili do Armii Czerwonej, a następnie stali się oskarżonymi i ofiarami „Wiesny”⁹.

W swojej książce, wydanej w Moskwie dla czytelnika w całej przestrzeni postsowieckiej, Jarosław Tynczenko maksymalnie szeroko ukazał zasięg geograficzny i zakres sprawy „Wiesna”, biografie i losy najwybitniejszych wojskowych, dlatego nie mógł zrobić tego samego w odniesieniu do pozostałych omawianych postaci drugoplanowych. Niemniej wspominał o kilku świątłych i ciekawych osobowościach.

Tak więc, opisując zniszczenie kadry dowódczej Ukraińskiego Okręgu Wojskowego¹⁰ (UWO), Tynczenko stwierdził, że „ciężkie warunki śledztwa większości charkowskich wojskowych nie pozostawiały prawie żadnych szans na przeżycie w maszynce do mięsa miejscowego OGPU”. (Niestety, autor błędnie użył akronimu „OGPU” w odniesieniu do GPU USRS). Na poparcie tej tezy Tynczenko przytoczył „interesujący raport z przesłuchania Henryka Wiczffńskiego, byłego porucznika, szefa sztabu 20 Brygady Lotniczej z 10 marca 1931 r., który sugestywnie opisuje

⁷ Ros. весна – wiosna.

⁸ Ros. РККА – Рабоче-Крестьянская Красная Армия (przyp. red.).

⁹ Я. Тинченко, *Голгофа русского офицерства в СССР, 1930–1931 годы*, предисловие А.Н. Цамутали, Москва 2000 („Монографии. Московский научный общественный фонд”, вып. 10).

¹⁰ Ros. УВО – Украинский военный округ (przyp. red.).

metody śledztwa”. Ale na podstawie przytoczonego fragmentu nie zdołamy niczego zrozumieć ani o metodach śledztwa, ani o śledztwie w ogóle.

Czytelnik zobaczył, wg słów samego Tynczenki, „banalny początek zeznań” aresztanta, który następnie przyznał się do winy. Klucz do zrozumienia metod śledztwa był, zdaniem historyka, zawarty w odręcznej notatce Wiczffiińskiego o próbie ucieczki z aresztu podjętej tego samego dnia, 10 marca 1931 r. Próba się nie powiodła, po czym wobec aresztowanego zastosowano przemoc fizyczną, w wyniku czego Wiczffiiński miał ochotę „przyznać się do winy”.

Tynczenko podsumował: „Można sobie tylko wyobrazić, co skłoniło Wiczffiińskiego do próby ucieczki, i to z pokoju śledczego. Niestety, temu odważnemu człowiekowi przypomniano następnie o jego nieudanej ucieczce i skazano go na śmierć przez rozstrzelanie”¹¹.

Ten fragment książki jednego z najbardziej utalentowanych ukraińskich historyków pokazuje niedostatki wczesnej historiografii represji politycznych w sprawie „Wiesna”. Autor nie zauważył, jak zamienił miejscami przyczynę i skutek, opisując „ciężkie warunki śledztwa” w stosunku do konkretnej osoby. A o tych „ciężkich warunkach” pisał w trybie przypuszczającym, nie zaś jak o ustalonym fakcie historycznym.

Z punktu widzenia źródłoznawstwa należy odnotować, że Jarosław Tynczenko cytował dokumenty nie ze sprawy Henryka Wiczffiińskiego (do której odniemiemy się poniżej), lecz z podobnych dokumentów ze sprawy innej osoby, Siergieja Bieżanowa (o którym również wspomnimy później).

Przybliżywszy tragiczny los Wiczffiińskiego, Tynczenko ponownie wymienia jego nazwisko w zbiorczej tabeli zatytułowanej „Wojskowi Armii Czerwonej skazani w sprawie kontrewolucyjnego spisku w UW”, z której wynika, że oprócz Wiczffiińskiego na karę śmierci przez rozstrzelanie skazano jeszcze dziewięć osób – Siergieja Bieżanowa, Siergieja Iwanowskiego i innych¹².

W przedmowie do książki rosyjski historyk doktor historii Aleksiej Camutali zauważył: „Fałszerstwo sprawy »Wiesna« nie zostało jeszcze ujawnione w całości i nie ze wszystkimi szczegółami, zwłaszcza jego strona zakulisowa, ujawniająca intencje funkcjonariuszy OGPU. [...] Wiele problemów poruszonych w książce Jarosława Tynczenki będzie niewątpliwie przedmiotem dalszych badań”¹³.

Podążając ścieżką przetartą publikacją Tynczenki, ukraińscy archiwiści i historycy, w tym autor niniejszego artykułu, przygotowali specjalne

¹¹ Я. Тинченко, *Голгофа русского...*, с. 133–134.

¹² *Ibidem*, s. 172–173.

¹³ *Ibidem*, s. 16.

wydanie naukowego czasopisma dokumentalnego „Z archiwów WUCzK–GPU–NKWD–KGB”, poświęcone sprawie „Wiesna”. Autorzy uzupełnili luki w wiedzy naukowej na temat tła historycznego i konkretnych przyczyn założenia sprawy, operacyjnego rozpracowania przez organy GPU USRS głównych jej figurantów itp. W części archeograficznej wstępu omówiono historię zarchiwizowanej w latach 1935–1937 sprawy „Wiesna” i przekazania w latach 1957–1965 niemal kompletu jej materiałów z Centralnego Archiwum KGB przy Radzie Ministrów ZSRS (Moskwa) do archiwum KGB przy Radzie Ministrów USRS (Kijów); krótko opisano strukturę sprawy i zawartość jej 3276 tomów¹⁴.

Dzięki temu historycy współcześnie omawiający różne aspekty sprawy „Wiesna” lub jej figurantów mogą wyjść poza szczegółowy opis materiału źródłowego.

Ponadto w czasopiśmie opublikowano wybór różnorodnych dokumentów archiwalnych i innych, które pokazywały kontekst historyczny „Wiesny” (głównie wewnętrzne regulacje OGPU) oraz „wewnętrzną kuchnię” fabrykowania sprawy przez organy OGPU i GPU USRS. Dokumenty te rzucają dodatkowe światło, w tym także na „intencje pracowników OGPU”, których ujawnienia życzył Aleksiej Camutali.

W tym miejscu zwrócimy uwagę jedynie na to, że na pewnym etapie fabrykowania sprawy „Wiesna” kierownictwo OGPU w Moskwie postanowiło nadać jej zdecydowanie antypolski charakter, chociaż materiały operacyjne i śledcze, którymi dysponowało GPU USRS, nie dawały ku temu żadnych podstaw. Niemniej wszystkim regionalnym organom (pełnomocnikom) OGPU wysłano „Instrukcję w sprawie likwidowanej przez GPU USRS wywiadowczo-dywersyjno-buntowniczej organizacji II Oddziału Sztabu Głównego RP”. Dokument jest datowany na 5 grudnia 1930 r.

Stwierdza się w nim, że „GPU USRS ujawniło i obecnie likwiduje największą ogólnoukraińską organizację utworzoną przez II Oddział Polskiego Sztabu Głównego. Wszystkie działania tej organizacji, zmierzające do przygotowania ogólnoukraińskiego powstania zbrojnego, miały zapewnić powodzenie planowanej interwencji zbrojnej, w szczególności najazdu oddziałów partyzanckich Petlury z Polski. Najazd ten w pierwszej fazie wojny miał poprzedzić właściwą interwencję.

¹⁴ С. Кокін, О. Пшенніков, Я. Тинченко, В. Даниленко, *Вступ. Справа „Всесоюзної військово-офіцерської організації «Весна»”*, „3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ” 2002, № 1 (18), с. 11–84; *Справа „Всесоюзної військово-офіцерської контрреволюційної організації” (справа „Весна”, 1930–1931 рр.) за документами Державного архіву Служби безпеки України*, упоряд. С. Кокін, О. Пшенніков, Я. Тинченко, „3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ” 2002, № 1 (18), с. 86–110.

Terytorialnie organizacja objęła znaczną część Ukrainy (dawne okręgi kijowski, czernihowski, konotopski, niżyński, romski, pryłucki, czerkaski, szepetiwski, winnicki, kamieniecko-podolski, mohylewski i charkowski, mariupolski, krzyworoski, dnipropropietrowski, zaporoski, poławski i bezpośrednio miasta Charków, Kijów i Odessę) oraz odbudowała relacje poza granicami USRS (SKK¹⁵, Zakaukazie, Cczo¹⁶, Obwód Zachodni¹⁷, Białoruś, Moskwa, Leningrad). Konkretnie praca organizacji przebiegała po linii szpiegostwa, tworzenia komórek dywersyjnych i organizowania powstańczych oddziałów bojowych¹⁸.

Z powyższego cytatu jednoznacznie wynika, że Moskwa starała się pokazać ogromną skalę „polskiej dywersji” na terytorium Ukrainy i całego ZSRS. Pomysł ten został jednak wkrótce zarzucony, a „Wiesna” ostatecznie stała się elementem walki z „wewnętrzną kontrewolucją” bez komponenty polityki zagranicznej. W aktach pozostały jednak ślady przygotowania sprawy jako bardziej globalnej i o wyraźnie antypolskim ukierunkowaniu. Na niektórych z tych śladów skupimy się bardziej szczegółowo.

Pierwszą rzeczą, która powinna była wskazywać na „polski trop”, stanowiła obecność wśród oskarżonych obywateli sowieckich będących etnicznymi Polakami lub w taki czy inny sposób związanych z Polską. Druga to zawarte w materiałach śledztwa opowieści o polskim „szpiegostwie i działalności dywersyjnej”. Można zidentyfikować także inne oznaki, ale w tym przypadku ograniczymy się do tych dwóch.

Obie wspomniane oznaki wyjątkowo często występują w jednej z części składowych wielotomowej archiwalnej sprawy karnej „Wiesna” – w materiałach śledczych dotyczących oskarżonego Henryka Wiczfińskiego¹⁹. Można powiedzieć, że w ukraińskiej i polskiej historiografii istnieje już jego „kanoniczna” biografia. W specjalnym numerze czasopisma „Z archiwów WUCzK–GPU–NKWD–KGB” poświęconym sprawie „Wiesna” zamiesz-

¹⁵ СКК – Северо-Кавказский край – Kraj Północnokaukaski (centrum administracyjne – Rostów nad Donem, RFSRS).

¹⁶ ЦЧО – Центральнo-Черноземная область – Centralny Obwód Czarnoziemny (centrum administracyjne – Woroneż, RFSRS).

¹⁷ Centrum administracyjne – Smoleńsk, RFSRS.

¹⁸ *Ориентировка по ликвидируемой ГПУ УССР шпионско-диверсионно-повстанческой контрреволюционной организации II отдела польского Главного штаба. 5 декабря 1930 г.* [Instrukcja w sprawie likwidowanej przez GPU USRS szpiegowsko-dywersyjno-powstańczej kontrewolucyjnej organizacji II Oddziału Sztabu Głównego Polski. 5 grudnia 1930 r.], „3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ” 2002, № 1 (18), s. 208.

¹⁹ Wydzielone Państwowe Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (ukr. Галузевий державний архів Служби безпеки України, dalej: HDA SBU), f. 6, op. 1, spr. 67093-fp, t. 3019, Materiały śledztwa w sprawie oskarżonego Henryka Wiczfińskiego s. Józefa.

czono biografię Wieczffńskiego, opracowaną przez Jarosława Tynczenkę²⁰. Te same oraz dodatkowe informacje, w tym z Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowego²¹ (RGWA) w Moskwie, wykorzystał prof. Jakub Wojtkowiak, przygotowując publikację *Polacy i Litwini. Oficerowie Armii Czerwonej w latach 1922–1941. Słownik biograficzny* (2015)²².

Henryk Wieczffński s. Józefa urodził się 4 lipca 1896 r. w małym miasteczku Tetyjów w guberni kijowskiej, w rodzinie dziedzicznego szlachcica. Jego ojciec był z zawodu inżynierem, kierował kijowskim oddziałem syndykatu przemysłowego „Prodamet”, największego w Imperium Rosyjskim przedsiębiorstwa zajmującego się sprzedażą wyrobów stalowych, a później był udziałowcem kijowskiej huty szkła. Ojciec był etnicznym Polakiem, a jego dzieci biegle posługiwały się językiem polskim.

Ukończywszy gimnazjum w Kijowie, po wybuchu w 1914 r. I wojny światowej młody Wieczffński zgłosił się na ochotnika do służby w rosyjskiej armii carskiej. Ważną rolę odegrała tu jego pasja do lotnictwa. Dobre wykształcenie średnie i odznaczenia wojskowe (w czasie wojny był dwukrotnie ranny) pozwoliły mu w 1916 r. eksternistycznie ukończyć kijowską szkołę lotników obserwatorów i awansować do stopnia chorążego. Według stanu na 16 grudnia 1916 r. został awansowany do stopnia podporucznika i był odpowiedzialny za fotografię rozpoznawczą w 3 eskadrze lotniczej armii rosyjskiej. W dokumentach śledztwa pojawi się później jako były porucznik armii carskiej.

Kiedy w 1917 r. w Rosji wybuchła antymonarchistyczna rewolucja lutowa, a następnie doszło do przewrotu państwowego i przejścia władzy przez bolszewików i lewych eserów, Wieczffński służył w oddziale opracowywania regulaminów bojowych i instrukcji Polowego Zarządu Lotnictwa Komitetu Centralnego Armii i Floty Czynnej²³ (Cekodarf), najwyższego organu rewolucyjnego przy Stawce Naczelnego Dowódcy Armii Rosyjskiej w Mohylewie, a później w Moskwie.

Wiosną 1918 r., po zawarciu brzeskiego traktatu pokojowego między Ukrainą, Republiką Ludową z jednej strony a Niemcami i Austro-Węgrami z drugiej oraz podobnego traktatu między Rosją Sowiecką

²⁰ Додаткові свідчення заарештованого С.Г. Бєжанова. 6 квітня 1931 р. [Dodatkowe zeznania aresztowanego Siergieja Bieżanowa. 6 kwietnia 1931 r.], „3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ” 2002, № 2 (19), s. 124.

²¹ Ros. РГВА – Российский государственный военный архив (przyp. red.).

²² J. Wojtkowiak, *Polacy i Litwini. Oficerowie Armii Czerwonej w latach 1922–1941. Słownik biograficzny*, Warszawa 2015, s. 569–570. Niestety, w książce tej w pisowni nazwiska ukraińskiego historyka popełniono błąd: zamiast „n” napisano „m” – Timczenko [transkrypcja z jęz. rosyjskiego – przyp. red.].

²³ Ros. Цекодарф – Центральный комитет действующих армий и флота (przyp. red.).

a tymiż państwami, Wiczfiński związał swoje losy z rosyjską Robotniczo-Chłopską Armią Czerwoną i służył jako ekspert od bojowego wykorzystania lotnictwa.

Podczas prób zagarnięcia Ukrainy przez bolszewików w 1919 r. tymczasowo pełnił funkcję szefa Floty Powietrznej Ukrainy (m. Kijów), a w 1920 r. był zastępcą szefa Robotniczo-Chłopskiej Czerwonej Floty Powietrznej²⁴ (RKKWF) Kijowskiego Okręgu Wojskowego i szefa sztabu lotniczego 6 Armii (m. Charków).

Tymczasem jego rodzina – ojciec, brat i siostra – w 1920 r. wyjechała z Kijowa do Polski. Jemu również proponowano wyjazd, w 1919 r. wyrobiono mu nawet polski paszport. Wiczfiński, dostrzegłszy, że jest inwigilowany przez funkcjonariuszy WUCzK, zdecydował się na obranie innej drogi i na współpracę z organami WUCzK – GPU USRS. Dokumenty archiwalne pokazują, że nie został agentem prowokatorem, wręcz przeciwnie, z byle powodu był podejrzewany przez władze WUCzK – GPU.

W 1920 r., gdy RKKA zajęła większą część Ukrainy, Wiczfiński, jak już powiedziano, służył w Charkowie i zajmował różne stanowiska. Od 10 kwietnia 1922 r. był szefem Oddziału Wyszkozenia Floty Powietrznej w Wyższej Wojskowo-Politycznej Szkole Technicznej²⁵. Według innych źródeł 12 stycznia 1923 r. został mianowany kierownikiem klasy Centralnej Wojskowej Szkoły Politycznej Jednostek Specjalnych Armii Czerwonej im. Rady Komisarzy Ludowych USRS²⁶.

Trudna sytuacja społeczno-gospodarcza w USRS pod sowieckimi rządami spowodowana ogołoceniem republiki ze wszystkich zasobów żywnościowych i wywiezieniem ich do Rosji oraz uporczywa niechęć przywódcy bolszewików Włodzimierza Lenina do uznania głodu na Ukrainie znalazły odzwierciedlenie w życiu Wiczfińskiego. Pisał do ojca i brata w Polsce, że jego życie nie jest dobre, że mało zarabia, że jego sytuacja materialna jest trudna, że jest podejrzany i śledzony przez WUCzK, ponieważ podległy mu lotnik w 1921 r. poleciał do Rumunii, że nie ma nadziei na odrodzenie lotnictwa w warunkach sowieckich. Zgłaszał ponownie chęć wyjazdu do Polski, ale obawiał się, że tam nie będzie mógł służyć

²⁴ Ros. РККВФ – Рабоче-крестьянский Красный воздушный флот (przyp. red.).

²⁵ HDA SBU, f. 6, op. 1, spr. 67093-fp, t. 3019, Wojskowa karta ewidencyjna szefa sztabu 20 Brygady Lotniczej Wojskowych Sił Powietrznych Ukraińskiego Okręgu Wojskowego Henryka Wiczfińskiego s. Józefa. 6 stycznia 1931 r., ark. 128 (koperta, załącznik nr 1, ark. 4).

²⁶ А. Степанов, *Униформа российского воздушного флота. Дополнительные материалы. Люди и судьбы*, „Старый Цейхгауз. Российский военно-исторический журнал” (Москва) 2010, № 3 (35), s. 47. [Ros. Центральная военно-политическая имени СНК УССР школа специальных частей РККА – przyp. red.].

w lotnictwie, że będzie traktowany jak „czerwony”, nie będzie darzony zaufaniem i ogólnie nie dostanie dobrej pracy²⁷.

Stałe wahania Wiczfińskiego doprowadziły do tego, że jego ojciec poinformował go w 1923 r., że jego zachowanie traktuje jako „niechęć do określenia się” i dlatego nie pomoże mu już w wyjeździe do Polski. Jednakże brat przekazał mu w 1925 r. list, w którym nadal oferował swoją pomoc we wszystkich sprawach. Wiczfiński w tym czasie (od 19 grudnia 1924 r.) był szefem sztabu Charkowskiej Grupy Lotniczej i – jak wynika z jego zeznań podczas śledztwa w marcu–kwietniu 1931 r. – dość szczegółowo informował brata o stanie tej grupy lotniczej²⁸.

Przejsie bolszewików na nową politykę gospodarczą (NEP) i poprawa sytuacji społeczno-gospodarczej w USRS wpłynęły korzystnie również na sytuację finansową Wiczfińskiego. Zaczął więcej zarabiać i każdej jesieni wyjeżdżał na odpoczynek do kurortów. W tym czasie, jak to ujął w liście do brata, został „wciągnięty do pracy” na rzecz Awiachim²⁹ – masowej organizacji społecznej składającej się z Towarzystwa Przyjaciół Floty Powietrznej³⁰ i Ochotniczego Towarzystwa Przyjaciół Obrony Chemicznej i Przemysłu Chemicznego³¹ (Dobrochim), połączonych w 1927 r. w Towarzystwo Współdziałania w sprawach Obrony i Budownictwa Lotniczo-Chemicznego³² (Osoawiachim).

Zajmując się popularyzacją lotnictwa, Wiczfiński skupiał się także na rozwoju własnym. W maju 1927 r. ukończył zaawansowany kurs doskonalenia dla lotników obserwatorów, a 1 grudnia 1928 r. został mianowany szefem sztabu 20 Brygady Lotniczej Ukraińskiego Okręgu Wojskowego. Z tego stanowiska 1 grudnia 1930 r. został wysłany na długoterminowy urlop³³.

Choć jeszcze dość młody, był doświadczonym i dobrze wykształconym ekspertem lotniczym. Wiczfiński łączył służbę w sztabie z pisaniem

²⁷ HDA SBU, f. 6, op. 1, spr. 67093-fp, t. 3019, Zeznania Henryka Wiczfińskiego, byłego szefa sztabu 20 Brygady Lotniczej, byłego porucznika armii carskiej, byłego dziedzicznego szlachcica, dot. jego zaangażowania i pracy w „Wojskowo-Oficerskiej Organizacji Kонтrewolucyjnej” oraz związku i pracy z polskim Sztabem Głównym – od 11 III 1931 do 1 IV 1931 r., ark. 12–17.

²⁸ *Ibidem*, ark. 18–19.

²⁹ Ros. Авиachim (przur. red.).

³⁰ Ros. Общество друзей воздушного флота (przur. red.).

³¹ Ros. Добровольное общество друзей химической обороны и химический промышленности (przur. red.).

³² Ros. Осоавиахим – Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству (przur. red.).

³³ HDA SBU, f. 6, op. 1, spr. 67093-fp, t. 3019, Wojskowa karta ewidencyjna szefa sztabu 20 Brygady Lotniczej Wojskowych Sił Powietrznych Ukraińskiego Okręgu Wojskowego Henryka Wiczfińskiego s. Józefa. 6 stycznia 1931 r., ark. 128 (koperta, załącznik nr 1, ark. 3, 4).

licznych prac o tematyce lotniczej. W latach 1918–1930 wydał 20 książek i broszur oraz 300 artykułów o tematyce lotniczej. Miał też sporą wyobraźnię twórczą, opanował technikę rysowania ołówkiem i potrafił wizualizować swoje życiowe obserwacje i fantazje w różnorodnych rysunkach.

Połączenie tych talentów i umiejętności zmateriałizowało się w 1918 r. w postaci pierwszego emblematu RKKWF. Współcześni badacze uważają, że Henryk Wiczffński, członek redakcji biuletynu „Wiestnik wozdusznego flota”³⁴ (wydawanego w Moskwie od czerwca 1918 r.), był prawdopodobnie autorem rysunku przedstawiającego emblemat na okładce tego pisma (nr 4 z października 1918 r.). I to właśnie Wiczffński w grudniu 1918 r. był sekretarzem Komisji ds. Odznak Wojskowych i Umundurowania przy dowództwie RKKWF³⁵. Stworzony przez niego emblemat był dość szeroko wykorzystywany w radzieckim lotnictwie wojskowym.

W czasopiśmie, w którym opublikowano tę historię [„Staryj Cejchgauz. Rossijskij wojenno-istoriczeskij żurnał” 2010, nr 3 (35) – przyp. red.], znalazła się biografia oraz – jako materiał ilustracyjny – kolaż kilku dokumentów i dwa rysunki Wiczffńskiego z jego zarchiwizowanej sprawy karnej³⁶ (rysunki te były wcześniej publikowane w piśmie „Z archiw WUCzK–GPU–NKWD–KGB”, poświęconym sprawie „Wiesna”³⁷). Informacje do napisania biografii jej autorzy Aleksiej Stiepanow i Jarosław Tynczenko czerpali z tych samych archiwalnych akt sprawy karnej, uzupełnionych nieco o dane z jego karty ewidencyjnej nr 41580, przechowywanej w RGWA w Moskwie.

1 grudnia 1930 r. Henryk Wiczffński został wysłany na długotrwały urlop, skupił się więc na pracy kierownika sektora lotniczego Osoawiachimu USRS³⁸. Ale nie na długo. Zgodnie ze wspomnianą instrukcją OGPU z 5 grudnia 1930 r. „w sprawie likwidowanej przez GPU USRS szpiegowsko-dywersyjno-powstańczej kontrrewolucyjnej organizacji II Oddziału Sztabu Głównego Polski” był idealnym kandydatem na członka tej „organizacji”: były oficer armii carskiej, etniczny Polak, utrzymujący kontakt z bliskimi krewnymi w Polsce. Był więc, wg funkcjonariuszy GPU, polskim szpiegiem, sabotażystą i powstańcem w jednym.

³⁴ Ros. „Вестник воздушного флота” (przyp. red.).

³⁵ А. Степанов, *Униформа российского воздушного...*, s. 44–45.

³⁶ *Ibidem*, s. 46–47.

³⁷ *Додаткові свідчення заарештованого С.Г. Бежанова...*, s. 105, 115.

³⁸ HDA SBU, f. 6, op. 1, spr. 67093-fp, t. 3019, Zeznania Henryka Wiczffńskiego, byłego szefa sztabu 20 Brygady Lotniczej, byłego porucznika armii carskiej, byłego dziedzicznego szlachcica, dot. jego zaangażowania i pracy w „Wojskowo-Oficerskiej Organizacji Kontrrewolucyjnej” oraz związku i pracy z polskim Sztabem Głównym – od 11 III 1931 do 1 IV 1931 r., ark. 13

Zimą roku 1930/1931 funkcjonariusze Oddziału Specjalnego Charkowskiego Sektora Operacyjnego GPU USRS śledzili Wieczffińskiego, 4 marca 1931 r. został on aresztowany. Oskarżono go o popełnienie przestępstw wyrażających się w „członkostwie w wojskowo-oficerskiej kontrrewolucyjnej organizacji i szpiegostwie na rzecz Polski” (art. 54-11 i 54-6 Kodeksu karnego USRS)³⁹.

W śledztwie nie było żadnych dokumentów ani materialnych dowodów jego winy. Zostały one zastąpione zeznaniami innych aresztowanych „członków charkowskiej organizacji oficerskiej”, z których większość była pracownikami kwatery głównej UWO. Wśród tych ostatnich głównym oskarżonym był Siergiej Bieżanow-Sakwaleridze (1884–1931) – były podpułkownik armii carskiej, dobrze wyszkolony wojskowy, który ukończył kilka szkół wojskowych, od Korpusu Kadetów po Akademię Sztabu Generalnego, brał udział w I wojnie światowej, miał doświadczenie bojowe i odznaczenia.

Wiosną 1918 r. podjął bardzo trudną decyzję i podobnie jak Wieczffiński poszedł służyć jako specjalista wojskowy (oficer wojskowy) w Armii Czerwonej. Brał udział w rosyjskiej wojnie domowej. Ponieważ stanowiska dowódcze w Armii Czerwonej zajmowali zazwyczaj członkowie partii bolszewickiej, prawdziwi twórcy strategii wojskowej i operacji bojowych Armii Czerwonej – specjaliści wojskowi – pozostawali w ich cieniu i nawet po wojnie nadal zajmowali stanowiska asystentów „czerwonych dowódców”.

Bieżanow-Sakwaleridze najpierw służył w sztabie ciężkiej artylerii specjalnego przeznaczenia Armii Czerwonej, a w latach 1919–1920 był szefem sztabu 14 Armii, następnie szefem sztabu 13 Armii, działającej przeciwko siłom białogwardystów. Od września 1920 r. uczestniczył jako oficer sztabowy w tłumieniu powstań antybolszewickich na Syberii, w 1921 r. został odznaczony Orderem Czerwonego Sztandaru. W 1923 r. pełnił funkcję pomocnika szefa sztabu Zachodniego Okręgu Wojskowego, a od połowy 1924 r. pomocnika szefa sztabu UWO. Był również pomocnikiem Iony Jakira (1896–1937), dowódcy wojsk UWO.

Aresztowania osób związanych ze sprawą „Wiesna” były poprzedzone ich zwolnieniami z zajmowanych stanowisk pod różnymi pretekstami. W przypadku Bieżanowa było to przeniesienie 31 stycznia 1931 r. do Moskwy – miał poprowadzić zajęcia w Akademii Wojskowej Armii Czerwonej im. Michaiła Frunzego. W nocy z 20 na 21 lutego 1931 r. został on aresztowany, a wkrótce potem wysłany do Charkowa jako jeden

³⁹ *Ibidem*, Uchwała w sprawie wszczęcia śledztwa, wyboru środka zapobiegawczego i postawienia zarzutów Henrykowi Wieczffińskiemu, 4 III 1931 r., ark. 5.

z „przywódców wojskowo-oficerskiej organizacji”. Od 25 lutego zeznał już w śledztwie w Charkowie.

W zeznaniach z 27 lutego Bieżanow „przypomniał sobie”, że do „organizacji” zaangażował również Wieczffińskiego, „który miał tam [w siedzibie 20 Brygady Lotniczej – S.K.] przygotować do czasu wystąpienia odpowiednią komórkę i jakieś samoloty, przynajmniej kilka, które mogłyby być użyte od pierwszej chwili”, a następnie Wieczffińskiemu w udziale „przypadłaby rola ogólnego kierownictwa operacji lotniczych”⁴⁰.

Jak widać, w strukturze i składzie personalnym „wojskowo-oficerskiej organizacji”, w przygotowaniach i realizacji „antysowieckiego wystąpienia” oficerowie GPU USRS przydzielili Wieczffińskiemu dość znaczącą rolę. W zeznaniu z 9 marca 1931 r. Bieżanow „wyjaśnił”, że zaproponował Wieczffińskiemu „udział w organizacji” w roku 1928 lub na początku 1929, w swoim gabinecie w siedzibie UWO⁴¹.

Oczywiście, takie „rewelacje” dawnych kolegów były szokiem dla osób, przeciwko którym takie zeznania były składane. Zwykle stosunki służbowe i interpersonalne między byłymi żołnierzami zyskały nagle wyraźnie negatywną interpretację polityczną – jako udział w przygotowaniach organizacyjnych i popełnianiu najcięższych zbrodni państwowych.

Niewątpliwie Wieczffiński był pod ogromnym wrażeniem zeznań Bieżanowa. Ale zeznania te stanowiły tylko jeden ze środków, za pomocą których śledztwo wywierało na niego presję, były też inne. Aresztowani w takich sytuacjach dokładali wszelkich starań, aby się usprawiedliwić, dowieść swojej niewinności i tego, że nie byli zaangażowani w żadną „działalność kontrrewolucyjną”. A czasem szczerze mówili śledczym, co myślą o ich fałszerstwach. W takich przypadkach śledczy nie sporządzali protokołów z przesłuchań, gdyż utrwalanie takich treści było wysoce niepożądane. Być może dlatego w przypadku Wieczffińskiego nie ma stenogramów z jego przesłuchań w pierwszych dniach po aresztowaniu.

Wieczffiński nie tylko się usprawiedliwiał, lecz także podjął próbę położenia kresu moralnemu znęcaniu się nad nim. 10 marca 1931 r. wartownik doprowadził go na przesłuchanie przez śledczego w pokoju nr 6 sektora operacyjnego charkowskiego GPU. Gdy śledczy z jakiegoś powodu opuścił biuro, Wieczffiński szybko zamknął drzwi na klucz i rzucił się na wartownika, chcąc odebrać mu broń (pistolet „Nagan”) i uciec z aresztu. Próba się nie powiodła: wartownik stawiał opór, narobił hałasu, otworzył

⁴⁰ *Ibidem*, Fragment zeznań Siergieja Bieżanowa, zastępcy szefa sztabu UWO, 27 II 1931 r., ark. 6.

⁴¹ *Ibidem*, Fragment zeznań Siergieja Bieżanowa, 9 III 1931 r., ark. 7.

drzwi; oficerowie GPU, którzy wdarli się do pomieszczenia, skoczyli na Wieczffińskiego⁴².

Po dotkliwym pobiciu Wieczffiński zaczął w śledztwie składać „obciążające go zeznania”, które w jego aktach są zapisane jako połączone zeznania od 11 marca do 1 kwietnia 1931 r. (103 strony mps.)⁴³. Prawdopodobnie w ramach rekompensaty za „podporządkowanie się” pozwolono mu rysować w celi ołówkiem i atramentem.

Dzięki temu w jego aktach znajdują się nie tylko rysunki o ulubionej tematyce lotniczej, lecz także takie, które nadzwyczaj dokładnie ilustrują treść materiałów śledczych dotyczących byłych oficerów oskarżonych w sprawie „Wiesna”, w szczególności Siergieja Bieżanowa-Sakwaleridzego.

Zanim przejdziemy do opisu rysunków, należy odnotować, że w wielotomowej sprawie „Wiesna” znajduje się tom ze zdjęciami sygnalicznymi osób aresztowanych w sprawie. Ale w tym fotoalbumie nie ma odpowiednich zdjęć Bieżanowa i Wieczffińskiego.

Jeśli w odniesieniu do Bieżanowa częściowo rekompensuje to obecność fotografii w jego książeczce odznaczeniowej (okładka i wszystkie jej strony zostały opublikowane jako ilustracje w czasopiśmie „Z archiwów WUCzK–GPU–NKWD–KGB”⁴⁴), to w aktach sprawy nie ma niestety dokumentów osobistych Wieczffińskiego ze zdjęciami. Dodatkowo, choć tak umiejętnie przedstawiał on w swoich rysunkach wygląd innych ludzi i ich typy, nie pozostawił nawet jednego autoportretu, choćby w charakterystycznym dla siebie humorystycznym stylu. Miejmy nadzieję, że dalsze poszukiwania archiwalne wypełnią lukę w wizualizacji Wieczffińskiego. Tymczasem porozmawiajmy o rysunkach, które są dostępne dla badaczy.

Na pierwszym rysunku Wieczffiński przedstawia Siergieja Bieżanowa w mundurze żołnierza Armii Czerwonej z Orderem Czerwonego Sztandaru na piersi, który przyszedł złożyć meldunek do biura dowódcy wojsk UWO Iony Jakira. W lewej ręce Bieżanow trzyma teczkę z napisem „Raport”. Pod rysunkiem Wieczffiński zamieścił napis przekazujący myśli Bieżanowa: „Którą ręką zameldować dziś dowódcy? Lewą czy prawą?”. Na rysunku prawą rękę trzyma on za plecami.

⁴² *Ibidem*, Zeznania Henryka Wieczffińskiego, 10 III 1931 r., ark. 8–9 (ark. 8–8v. – odręczny oryginał, ark. 9 – uwierzytelniona kopia mps.).

⁴³ *Ibidem*, Zeznania Henryka Wieczffińskiego, byłego szefa sztabu 20 Brygady Lotniczej, byłego porucznika armii carskiej, byłego dziedzicznego szlachcica, dot. jego zaangażowania i pracy w „Wojskowo-Oficerskiej Organizacji Kontrewolucyjnej”, oraz związku i pracy z polskim Sztabem Głównym – od 11 III 1931 do 1 IV 1931 r., ark. 12–114.

⁴⁴ *Додаткові свідчення заарештованого С.Г. Бєжанова...*, s. 88.

Intryga z ręką znajduje wyjaśnienie w rysunku wykonanym na odwrocie arkusza. Schematycznie przedstawia tego samego Bieżanowa, ale już w mundurze oficera armii carskiej z odznaczeniem carskim na piersi – w prawej ręce trzyma on bombę gotową do użycia⁴⁵. Po nałożeniu rysunków powstaje kolaż, który oddaje ambiwalentność sytuacji. Jak to miało wyglądać zdaniem Wieczffińskiego, pokazano w czasopiśmie „Z archiwii WUCzK–GPU–NKWD–KGB”⁴⁶.

Bardziej ogólną historię, bezpośrednio związaną z tytułem i treścią tego artykułu, ukazuje trzeci rysunek. Przedstawia on Józefa Piłsudskiego w polskim mundurze wojskowym i rzucający przez niego cień, w którym po czterech rombikach w butonierkach i dwóch orderach Czerwonego Sztandaru łatwo rozpoznajemy dowódcę wojsk UWO Ionę Jakira. Rysunek opatrzony jest nieco sarkastycznym tekstem przypisanym Piłsudskiemu: „Wydaje mi się, że tym razem rzuciłem dość solidny cień na terytorium sowieckie...”⁴⁷.

Wieczffiński trafnie uchwycił i przekazał w formie karykaturalnej aspirację śledztwa – przedstawienie dosłownie całego kierownictwa Armii Czerwonej w USRS jako polskich szpiegów. Łańcuch logiczny na poziomie osobowym był tu prosty i ciągnął od Wieczffińskiego, przez jego „werbownika” w „kontrewolucyjnej organizacji” Bieżanowa-Sakwaleridzego, aż do samego dowódcy wojsk UWO, Iony Jakira.

Co więcej, były dwie jego wersje: wg pierwszej dwa rysunki przedstawiające dwulicowego Bieżanowa, który przyszedł zdać relację do Jakira – „kontrewolucyjny” łańcuch kończył się na Bieżanowie, a Jakir został przedstawiony jako możliwa ofiara aktu terrorystycznego z jego strony. W drugiej wersji Jakir został przedstawiony jako cień Piłsudskiego, czyli w zasadzie jako osobisty szpieg polskiego przywódcy.

W 1931 r. najwyższe kierownictwo ZSRS ograniczyło apetyty OGPU i GPU USRS do represji wobec byłych oficerów armii carskiej, którzy nadal lub wcześniej służyli w Armii Czerwonej jako pomocnicy bolszewików. Ale był to dopiero pierwszy krok. Sześć lat później „czerwoni dowódcy” również trafili pod nóż NKWD: w 1937 r., w wyniku „ujawnienia spisku wojskowo-faszystowskiego” w Armii Czerwonej (spisek Tuchaczewskiego) został aresztowany i rozstrzelany Iona Jakir. Tym

⁴⁵ HDA SBU, f. 6, op. 1, spr. 67093-fp, t. 3019, Rysunki autorstwa Henryka Wieczffińskiego z wizerunkiem Siergieja Bieżanowa, ark. 129 (koperta, ark. 4–4v).

⁴⁶ *Додаткові свідчення заарештованого С.Г. Бєжанова...*, s. 109.

⁴⁷ HDA SBU, f. 6, op. 1, spr. 67093-fp, t. 3019, Rysunek Henryka Wieczffińskiego z wizerunkiem Józefa Piłsudskiego i jego cieniem, ark. 129 (koperta, ark. 5); *Додаткові свідчення заарештованого С.Г. Бєжанова...*, s. 97.

samym rysunek Wierzchfińskiego z wizerunkiem Piłsudskiego i jego cieniem Jakirem okazał się proroczy.

Wcześniejsze zasługi dla „władzy radzieckiej” nie uratowały ani Siergieja Biezanowa-Sakwaleridzego, ani Henryka Wierzchfińskiego, ani wielu innych oskarżonych w sprawie „Wiesna”. 25 maja 1931 r. Trójka Sądowa Kolegium GPU USRS skazała Wierzchfińskiego na rozstrzelanie⁴⁸, 12 lipca 1931 r. wyrok wykonano⁴⁹. W sierpniu 1989 r. Wierzchfiński został w pełni zrehabilitowany, podobnie jak wszystkie inne osoby represjonowane w sprawie „Wiesna”.

A organy OGPU (od lipca 1934 r. NKWD) kontynuowały walkę z „cieniem Piłsudskiego” na terytorium sowieckim. Obraz wroga został skonkretyzowany w postaci Polaka peowiaka, tj. członka POW. W latach 1933–1934 organy GPU/NKWD Ukraińskiej SRR przeprowadziły sztuczną reinkarnację POW, zdemaskowały jej rzekome „organizacje podziemne” w różnych regionach Ukrainy. A w latach 1937–1938 operacja polska NKWD, uruchomiona m.in. pod pretekstem walki z kolejną POW, była jednym z największych pod względem liczby ofiar aktów Wielkiego Terroru.

Czekiści widzieli za prawie każdym etnicznym Polakiem w ZSRS Józefa Piłsudskiego (nawet po jego śmierci w 1935 r.) czy Polski Sztab Główny i jego Oddział II. Pokonani na polu walki w 1920 r. i niezdolni do osobistego odwetu na Marszałku, Sowieci kontynuowali walkę z jego „cieniem” na własnym terytorium.

W latach trzydziestych w USRS i całym ZSRS na masową skalę dochodziło do represji na tle etnicznym (aresztowania, kary sądowe i pozasądowe, deportacje) wobec Polaków. Walka z „cieniem” przerodziła się w przeciągającą się batalię, najbardziej zaś brutalną i krwawą formę przybrała w 1940 r. (mord katyński). Nie jest to przypadek, że we współczesnych mediach rosyjskich wątek zemsty na Polakach za rok 1920 pojawia się czasem jako usprawiedliwienie okrucieństw NKWD, tak silna była bowiem moralna trauma, jaką kiedyś zadał Kremlowi Józef Piłsudski. A dziś spadkobiercy rosyjskich bolszewików – współcześni imperialistyczni faszyci – w zasadzie kontynuują walkę w Ukrainie z jego „cieniem”, przekształconym w „cień kolektywnego Zachodu”.

Tak więc Wierzchfiński, jedna z wielu ofiar zbrodni przeciwko ludzkości, na jednym ze swoich rysunków narysowanych w więziennej celi uchwycił istotę historycznego zjawiska, które objęło dwie dekady XX w. i którego echa dotarły do naszych czasów.

⁴⁸ HDA SBU, f. 6, op. 1, spr. 67093-fp, t. 3019, Wyciąg z protokołu nr 63/248 z posiedzenia Trójki Sądowej Kolegium GPU USRS z 25 V 1931 r., ark. 121.

⁴⁹ А. Степанов, *Униформа российского воздушногo...*, s. 47.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Wydzielone Państwowe Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (ukr. Галузевий державний архів Служби безпеки України, HDA SBU).

Źródła publikowane

Додаткові свідчення заарештованого С.Г. Бежанова. 6 квітня 1931 р. [Dodatkowe zeznania aresztowanego Siergieja Bieżanowa. 6 kwietnia 1931 r.], „3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ” 2002, № 2 (19).

Ориентировка по ликвидируемой ГПУ УССР шпионско-диверсионно-повстанческой контрреволюционной организации II отдела польского Главного штаба. 5 декабря 1930 г. [Instrukcja w sprawie likwidowanej przez GPU USRS szpiegowsko-dywersyjno-powstańczej kontrrewolucyjnej organizacji II Oddziału Sztabu Głównego Polski. 5 grudnia 1930 r.], „3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ” 2002, № 1 (18).

Справа „Всесоюзної військово-офіцерської контрреволюційної організації” (справа „Весна”, 1930–1931 рр.) за документами Державного архіву Служби безпеки України, упоряд. С. Кокін, О. Пшенніков, Я. Тинченко, „3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ” 2002, № 1 (18).

Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг., сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис, Л.П. Кошелева, Э.А. Рис, Л.А. Роговая, Москва 2001.

Оpracowania

Wojtkowiak J., *Polacy i Litwini. Oficerowie Armii Czerwonej w latach 1922–1941. Słownik biograficzny*, Warszawa 2015.

Кокін С., Пшенніков О., Тинченко Я., Даниленко В., *Вступ. Справа „Всесоюзної військово-офіцерської організації »Весна«”, „3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ” 2002, № 1 (18).*

Степанов А., *Униформа российского воздушного флота. Дополнительные материалы. Люди и судьбы*, „Старый Цейхгауз. Российский военно-исторический журнал” (Москва) 2010, № 3 (35).

Тинченко Я., *Голгофа русского офицерства в СССР, 1930–1931 годы*, предисловие А.Н. Цамутали, Москва 2000 („Монографии. Московский научный общественный фонд”, вып. 10).

Streszczenie: Porażka Sowietów w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. oznaczała upadek ich nadziei na szybki i udany eksport rewolucji proletariackiej do Europy Środkowej i Zachodniej. Symbolem tej ciężkiej klęski geopolitycznej na wiele lat stał się dla bolszewików Józef Piłsudski, toteż walka z jego dziedzictwem w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej

(USRS) należała do najważniejszych zadań komunistycznych służb bezpieczeństwa w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. Pokazowe pod tym względem były liczne rozpracowania operacyjne i duże grupowe sprawy karne wszczęte w tym okresie przez organy OGPU, w taki czy inny sposób zawsze bowiem był w nich obecny „polski ślad”. Przykładem takiej działalności jest likwidacja przez GPU Ukrainy Wszeczwiązkowej Wojskowo-Oficerskiej Organizacji Kontrrewolucyjnej (sprawa „Wiesna”), w której ramach został aresztowany, a następnie rozstrzelany (12 lipca 1931 r. w Charkowie) por. Henryk Wiczffński, lotnik obserwator, szef sztabu 20 Brygady Lotniczej Ukraińskiego Okręgu Wojskowego.

Słowa kluczowe: Henryk Wiczffński, Józef Piłsudski, Ukraińska Socjalistyczna Republika Sowiecka, OGPU, GPU Ukrainy, sprawa „Wiesna”

Sierhii Kokin (ur. 1959), historyk, starszy pracownik naukowy Instytutu Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (Kijów, Ukraina), specjalizujący się w tematyce historii Ukrainy w XX wieku i sowieckich służb specjalnych. Współautor publikacji *Эха Великого террора. Сборник документов*, т. 1–3 (2018 i 2019) oraz *Die deutsche Operation des NKWD in der Historiographie* [w:] *Der „Grosse Terror“ in der Ukraine. Die „Deutsche Operation“ 1937–1938* (2021).

Accusation of Collaboration with Polish Intelligence as a Tool of the GPU/NKVD of the Ukrainian SSR in the Soviet Army Purges in the 1920s and 1930s. The Case of Henryk Wiczffński and a Polish Theme in the “Vesna” Case

Abstract: The defeat of the Soviets in the Polish-Bolshevik War in 1920 marked the collapse of their hopes for the rapid and successful export of the proletarian revolution to Central and Western Europe. Józef Piłsudski became a long-time symbol of this grave geopolitical defeat for the Bolsheviks, so the fight against his legacy in the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) was one of the most important tasks of the Communist security services in the 1920s and 1930s. Demonstrative in this respect were the numerous operational examinations and large collective criminal cases initiated during this period by the OGPU authorities, for in one way or another there was always a “Polish trace” present. An example of such activity is the liquidation of the All-Union Military-Officer Counterrevolutionary Organisation by the GPU of Ukraine (the “Vesna” case), as part of which Lt. Henryk Wiczffński, an observer pilot, chief of staff of the 20th Aviation Brigade of the Ukrainian Military District, was arrested and subsequently executed (12 July 1931 in Kharkov).

Keywords: Henryk Wierzyński, Józef Piłsudski, Ukrainian Soviet Socialist Republic, OGPU, GPU of Ukraine, “Vesna” case

Sierhii Kokin (b. 1959), historian, senior researcher at the Institute of History of Ukraine at the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine), specialising in the history of Ukraine in the 20th century and the Soviet special services. Co-author of the publication *Эха Великого террора. Сборник документов* [Echoes of the Great Terror. Collection of Documents], vols 1–3 (2018 and 2019), and “Die deutsche Operation des NKVD in der Historiographie”, in *Der ‘Grosse Terror’ in der Ukraine. Die ‘German Operation’ 1937–1938* (2021).